

ПЗ Єланецький степ

Природний заповідник “Єланецький степ” було створено згідно з Указом Президента України № 575/96 від 17 липня 1996 р.

Він розташований в Миколаївській області на території Єланецького та Новоодеського районів і підпорядкований Мінприроди. Загальна площа заповідника становить 1675,7 га.

Історія створення заповідника розпочалась у 1980 р., коли за ініціативою директора радгоспу “Правда” В.І. Садовського в урочищі Роза з-під випасання було вивільнено близько 300 га земель, які разом з прилеглими цілиними ділянками в 1984 р. увійшли до складу ландшафтного заказника місцевого значення “Єланецький” (976 га). Після обстеження території науковцями біосферного заповідника “Асканія-Нова” було створено зоопарк (площа близько 65 га) з утриманням у вольєрних умовах диких копитних тварин (бізона, оленя шляхетного, сайгака, кулана туркменського, муфлона) (Деркач, Таращук, 1994). У 1987 р. вченими Інституту ботаніки АН УРСР було запропоновано створити на землях заказника державний заповідник (Костильов, 1987 а-б). Значних зусиль до реалізації цього задуму доклали миколаївський та київський екологи О.М. Деркач та С.В. Таращук. У 1990 р. сесія Миколаївської облради народних депутатів прийняла рішення про резервування в Єланецькому та Новоодеському районах території площею близько 2000 га для створення державного заповідника, що було реалізовано у 1996 р.

Територія заповідника являє собою яружно-балкову систему (балки Прусакова, Роза, та Орлова) басейну р. Громоклії – правої притоки р. Інгул. Рельєф місцевості слабко хвилястий, характеризується наявністю балок та ярів, кам’янистих схилів, з відслоненнями понтичних вапняків, які на окремих ділянках утворюють карнизи, тераси або кам’яні розсипи. Подекуди на схилах балок трапляються виходи ґрунтових вод. В окремих місцях спостерігаються відслонення корінних порід Українського кристалічного щита. Ґрунтовий покрив на плакорних ділянках утворений переважно звичайними малогумусними чорноземами, на схилах – середньо- та сильно змитими, іноді з виходами вапняків.

Клімат району заповідника відзначається теплим тривалим літом, малосніжною зимою, недостатньою зволоженістю (коефіцієнт зволоження – 0,9-1,1), з частим повторенням посух та суховіїв. Абсолютний максимум температур (липень) становить +39 °С, мінімум (січень) – -30 °С. Тривалість безморозного періоду – 170-200 дб, а річна кількість опадів – 420-465 мм.

За фізико-географічним районуванням територія заповідника знаходиться у Степовій зоні, Північностеповій підзоні, Дністровсько-Дніпровському краї, Південнопридніпровській схилово-височинній області, в її південній частині, поблизу Бузько-Дніпровської низовинної області Середньостепової підзони. (Екологічна енциклопедія, 2006).

Згідно геоботанічного районування заповідник розташований у Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Понтичній провінції, Чорноморсько-Азовській підпровінції, Бузько-Дніпровському геоботанічному окрузі різнотравно-типчакowo-ковилиових степів, байрачних лісів та рослинності гранітних відслонень (Національний атлас України, 2008). Незважаючи на те, що для Бузько-Дніпровського округу характерні гранітні відслонення, на території заповідника їх немає. Натомість тут поширені вапнякові відслонення, які більше характерні для південніших районів степової зони.

Довгий час відомості щодо рослинного покриву заповідника обмежувалися фрагментарними даними, зокрема, вказівки про наявність окремих видів знаходимо у І.З. Рябкова (за Пачоський, 2008), Й. К. Пачоського (1914, 2008; КНЕМ), Л.І. Крицької (КВ) тощо.

Першу комплексну характеристику рослинного покриву заповідника наводить О.В. Костильов (1987). В.С. Ткаченко започатковує проведення фітоценотичного моніторингу рослинності заповідника на основі геоботанічного картографування. Ним зафіксований вихідний стан рослинності заповідника (Ткаченко, Сиротенко, 1999) та здійснена його синфітоіндикаційна оцінка (Ткаченко, Острівна, 2006). На основі повторного картографування встановлено зміни рослинності заповідника "Єланецький степ" в першому десятилітті його існування (Ткаченко, 2009 а, 2009 б).

Дослідженнями раритетної компоненти флори та інвентаризацією флори заповідника займався О.М. Деркач (1994; Літопис природи..., 2001). О.М. Деркач і В.С. Ткаченко досліджували питання організації території заповідника, його роль в екологічній мережі регіону, а останнім часом розв'язання проблем розширення території заповідника (Деркач, 2005; Деркач, 2011; Проект організації..., 1998). Питаннями ролі заповідника в екологічній мережі Миколаївщини переймалась Г. В. Коломієць (2004). Останнім часом інвентаризацію флори судинних рослин та її раритетного компоненту продовжувала С.М. Воронова з Національного науково-природничого музею України (Воронова, 2004, 2006, 2005-2007, 2008, Воронова, Крицька, Новосад, 2004). Фахівцями Херсонського державного університету проводяться дослідження бріофлори – М.Ф. Бойко (2009) та ліхенобіоти – Т.О. Бойко (2008 а, б, 2009 а, б) заповідника і також раритетного фіторізноманіття (Мойсієнко та ін., 2005).

Рослинність заповідника складають фітоценози степів (клас Festuco-Brometea) включаючи петрофітний варіант (*Potentillo arenae-Linion czerniaevii* Krasova et Smetana), справжніх і остепнених лук (клас Molinio-Arrhenatheretea) та фрагментарно – прибережно-водні угруповання (клас Phragmito-Magnocaricetea), водні фітоценози (класи класи Lemnetea, Potametea), угруповання чагарників (клас Rhamno-Prunetea) та лісів (класи Quercu-Fagetea), в т. ч. і штучних лісонасаджень (клас Robinietea). Частина території заповідника площею 770 га (46%), зайнята різновіковими перелогами, де на базі синантропної рослинності класів Agropyretea intermedio-repentis і Artemisietea vulgaris відбувається спонтанне відновлення степової рослинності.

Характеристика сучасного стану рослинності заповідника наводиться на основі досліджень В.С. Ткаченка (Ткаченко, 2009 а, 2009 б, Ткаченко, Острівна, 2006, Ткаченко, Сиротенко, 1999).

Найтипівішими угрупованнями степів заповідника є угруповання з домінуванням ковили Лессінга (*Stipa lessingiana*) та ковили волосистої (*Stipa capillata*), які займають площу відповідно 270 та 210 га.

Фітоценози з домінуванням ковили Лессінга (*Stipa lessingiana*) зосереджені на крутих і пологих степових схилах зі звичайними середньо- та сильно-змитими чорноземами, нерідко – сильнозмитими щербистими чорноземами. Головним едифікатором угруповань виступає еуксерофільний вид перистих ковил – к. Лессінга, який є зональним фітокомпонентом справжніх степів. Добра представленість цих угруповань в “Єланецькому степу” почасти зумовлена великим поширенням петрофітно-кальцефітних місцезростань на перегибах та у нижніх частинах схилів балок, вздовж яких лессінгоковилі угруповання формують переривчасті смуги. Співдомінує найчастіше костриця валіська (*Festuca valesiaca*), дещо рідше – степові петрофіти: келерія лопатева (*Koeleria lobata*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*) та ін. Високою постійністю відзначаються бородач звичайний (*Botryochloa ischaemum*), стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), ковили українська (*Stipa ucrainica*) і волосиста (*S. capillata*), молочай Сегієрів (*Euphorbia sequierana*) та миколайчики польові (*Eryngium campestre*). Видова насиченість фітоценозів варіює від 30 до 47 видів на 100 м² (в середньому 40 видів).

Ценози з домінуванням ковили волосистої (*Stipa capillata*) приурочені до різноманітних ділянок плакору, схилів різної експозиції, піднесених ділянок дна балок, старих перелогів тощо. Співдомінантами є костриця валіська (*Festuca valesiaca*), ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), шандра рання (*Marrubium praecox*), карагана кушова

(*Caragana frutex*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*) та деревій благородний (*Achillea nobilis*). На щербистих схилах співдомінує чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*). Середня видова насиченість – 36-40 видів на 100 м².

Угруповання з домінуванням ковили української (*Stipa ucrainica*) займають площу близько 25 га і поширені на верхніх частинах схилів балок з чорноземними та щербистими ґрунтами, рідше трапляються у плакорних умовах. У якості співдомінантів відмічені ковила волосиста (*Stipa capillata*) та Лессінга (*S. lessingiana*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), а на щербистих схилах ще й чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*) та самосил білоповстистий (*Teucrium polium*). Загальне проективне покриття цих ценозів становить у середньому 60%, а середня видова насиченість – 38 видів на 100 м².

Угруповання з домінуванням ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima*) представлені у заповіднику зрідка (близько 2 га) і невеликими фрагментами у вигляді довгастих (за обрисами контурів) смуг, що приурочені до крутих щербистих і вапнякових схилів. Таким степам властива велика участь різнотрав'я, переважно петрофітного: шавлія поникла (*Salvia nutans*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*), дзвоники сибірські (*Campanula sibirica*), цмин пісковий (*Helicrysum arenarium*) та ін.), хоча основу травостою складають злаки: ковила найкрасивіша та Лессінга (*Stipa lessingiana*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*) та ін. В цілому, травостої полідомінантні з високим видовим насиченням – 27-30 видів на 100 м².

Фітоценози з перевагою ковили вузьколистої (*Stipa tirsia*) у вигляді двох дрібних фрагментів площею до 1 га виявлені у 2000 р. Вони розташовані на стрімких (20-30°) схилах північної експозиції балки Прусакова на змитих звичайних чорноземах. За будовою травостоїв угруповання з домінуванням ковили вузьколистої є полідомінантними, багатовидовими, лучно-степовими, за аспектом – строкатими. Співдомінують костриця валіська (*Festuca valesiaca*), карагана куцова (*Caragana frutex*). Численним є мезоксерофітне різнотрав'я: барвінок трав'янистий (*Vinca herbacea*), рутвиця мала (*Thalictrum minus*), гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris*), смовдь Любименка (*Peucedanum lubimenkoanum*) та ін. Поряд з названими видами тут широко представлені звичайні степові ксерофіти та петрофітні рослини: горицвіт волзький (*Adonis wolgensis*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), дзвоники сибірські (*Campanula sibirica*), грудниця волохата (*Galatella villosa*), волошка трижилкова (*Centaurea trinervia*) та ін.

Угруповання з домінуванням костриці валіської (*Festuca valesiaca*) є одними з найпоширеніших степових ценозів у межах

заповідника (площа ~210 га), оскільки цей щільнодернинний евриксерофільний едифікатор є домінантом як на умовнокорінних кам'янистих місцезростаннях перегинів схилів балок, так і на пологосхилових і плакорних ділянках цілих та давньоперелогових степів. Крім того, костриця валіська нерідко домінує у трав'яному ярусі чагарниково-степових угруповань з участю карагани кущової (*Caragana frutex*) та в лучно-степових і остепнено-лучних ценозах дна балок. Середня видова насиченість травостоїв становить 40 видів на 100 м². Загальне проективне покриття може бути мінімальним на кам'янисто-жорстуватих ґрунтах схилів (40-50%) і досягати максимуму (70-90%) на лучно-степових ділянках дна балок.

Петрофітні степи у заповіднику займають площу близько 207 га (12,3%). До них віднесені чебречники (угруповання, де домінують чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*) та ковила волосиста (*Stipa capillata*) – бл. 20 га, петрофітні типчатники з домінуванням костриці валіської (*Festuca valesiaca*) (65 га) та ценози бородачеву звичайного (*Botriochloa ischaemum*) – 83 га) Справжні напівагломеративні петрофітні угруповання з перевагою у травостоях юриней багатоквіткової (*Jurinea multiflora*) та короткоголової (*J. brachycephala*), чебрецю двовидного (*Thymus dimorphus*), волошки Маршалла (*Centaurea marschalliana*), та келерії короткої (*Koeleria brevis*) займають близько 39 га (2,3%) (Ткаченко, Сиротенко, 1999).

На переважаючих площах балочних схилів найбільш представлені угруповання з домінуванням бородачу звичайного (*Botriochloa ischaemum*). Найпоширенішими асоціаціями в межах формації є чисті зарості бородачу звичайного, а також самосилово-бородачева та типчакково-бородачева асоціації. Загальне проективне покриття травостоїв змінюється від 40 до 95% залежно від стану субстрату та крутизни схилу. Середнє видове насичення травостоїв складає 48 видів на 100 м², хоча місцями воно перевищує 70 видів. Цілком постійним, крім домінантна, є типчак (*Festuca valesiaca*), самосили білоповстистий та гайовий (*Teucrium chamaedrys*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*). Значною постійністю відзначаються також ковила волосиста (*Stipa capillata*), стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), зміячка болгарська (*Cleistogenes bulgarica*), чорноголовник родовиковий (*Poterium sanguisorba*), молочай степовий (*Euphorbia stepposa*) та ін.

Чагарникові степи з участю карагани кущової (*Caragana frutex*) займають значні площі схилів балок (75 га). Співдомінують переважно ковила волосиста (*Stipa capillata*) та костриця валіська (*Festuca valesiaca*). Значно рідше трапляються караганники з домінуванням у другому ярусі ковил української (*Stipa ucrainica*) і Лессінга (*S. lessin-*

giana) та бородача звичайного (*Botriochloa ischaemum*). Середня видова насиченість травостоїв становить 41 вид на 100 м². Є тенденція до збільшення площі караганових угруповань.

В межах заповідника зрідка трапляються угруповання з домінуванням карагани скіфської (*Caragana scythica*), занесені до Зеленої книги України і потребують спеціальної охорони. В Єланецькому степу ці угруповання приурочені до сильнозбійних, еродованих схилів балок з щербистими чорноземами, де трапляються невеликими плямами та довгастими смугами вздовж старих заростаючих доріг в оточенні петрофітних типчатників (типчачових збоїв). Загальне проективне покриття становить 60-75%. Значна роль у ценозах належить, крім карагани, фоновим степовим злакам: типчаку (*Festuca valesiaca*), ковилам волосистій (*Stipa capillata*) і Лессінга (*S. lessingiana*), стоколосу прибережному (*Bromopsis riparia*) та житняку гребінчастому (*Agropyron pectinatum*).

На одній з ділянок схилу Прусакової балки (схил східної експозиції крутизною 25°) фрагментарно поширені угруповання з домінуванням дроку скіфського (*Genista scythica*). Характерним видом цього угруповання є дзвоники сибірські (*Campanula sibirica*). Загальне проективне покриття травостоїв 50-60%. Злакова основа травостоїв слабка, створена переважно бородачем звичайним, ковилою волосистою, типчаком і ковилою Лессінга. Серед різнотрав'я переважають петрофітні компоненти: перстач сивий (*Potentilla incana*), волошка Маршалла (*Centaurea marschalliana*), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*), юринея багатоквіткова (*Jurinea multiflora*). Проективне покриття дроку скіфського досягло 15%. Всього на ділянці у 100 м² відмічено 40 видів квіткових рослин.

Чагарниково-степові угруповання з домінуванням зіноваті гранітної (*Chamaecytisus graniticus*) трапляються подекуди на крутих (30-40°), жорстувато-вапнякових схилах північної експозиції, часто з слабкогумусованими скелетними ґрунтами. В угрупованнях домінують степові та лучно-степові злаки: типчак (*Festuca valesiaca*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*), місцями – стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), серед яких невисокі кущики зіноваті практично не виділяються в окремий ярус. До складу угруповань входить багато петрофільних і карбонатofilьних рослин: лециця горбкова (*Gypsophila colina*), волошка східна (*Centaurea orientalis*), льон лінійнолистий (*Linum linearifolium*), дзвоники сибірські (*Campanula sibirica*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*), шавлія поникла (*Salvia nutans*) та ін. Приуроченість до схилів північної експозиції зумовлює наявність численних фітокомпонентів "північного" різнотрав'я: гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris*), ломоніс цілолистий (*Clematis*

integrifolia), рутвиця мала (*Thalictrum minus*) та ін. Загальне видове насичення травостоїв коливається від 30 до 60 видів на 100 м².

Природні лісові та чагарникові угруповання в Єланецькому степу представлені дуже слабко (бл. 10 га). Їх репрезентують щільні колючочагарникові угруповання, де домінує глід кривочашечковий (*Crataegus curvicephala* s.l.) та меншою мірою розріджені угруповання в'язу граболистого (*Ulmus minor*). Останні ценози є похідними, трансформованими тривалим та різнобічним антропогенним впливом. Вони сформувалися на місці в'язово-татарськокленових дібров іншого, набагато різноманітнішого, ніж тепер, складу.

Крім згаданих похідних берестняків, лісову рослинність у Єланецькому степу репрезентують досить різноманітні штучні лісонасадження. До зімкнутих насаджень належить лише масив площею близько 25 га посадки робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), розташований на одному з лівих відгалужень балки Прусакова.

Серед інших штучних насаджень можна назвати мізерні за площею ландшафтно-декоративні та захисні насадження на дні балки Роза поблизу "Будинку природи", що складені з липи серцелистої (*Tilia cordata*), берези повислої (*Betula pendula*), верби білої (*Salix alba*) та ліщини (*Corylus avellana*). Більшість з них у трав'янистому ярусі мають лучні та бур'янові рослини, що є наслідком порушення ґрунтової поверхні (спорудження земляних валів, копанок) та значних рекреаційних навантажень.

Загалом на території заповідника питомі площі бур'янових угруповань на початкових стадіях демутації степу і молодих перелогів безпрецедентно великі (770 га, 46%). Станом на 1997 р. ценотична роль бур'янів на місці сильних збоїв та перелогів різного віку була дуже висока. Тут травостої формували полин гіркий (*Artemisia absinthium*), осот польовий (*Cirsium arvense*), буркун лікарський (*Melilotus officinalis*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), свербіга східна (*Bunias orientalis*), латук компасний (*Lactuca serriola*), іноді амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*), злинка канадська (*Coryza canadensis*) та ін. Середнє значення видової насиченості угруповань становило 38 видів на 100 м². Згідно з інвентаризацією 2007 р. на цих землях значного поширення набули угруповання з домінуванням тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*).

Лучна рослинність Єланецького степу представлена ценозами, що приурочені до дна балок (182 га, 11%). Справжні луки репрезентовані переважно ценозами пирію повзучого (*Elytrigia repens*), а остепнені – ценозами тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*) та стоколосу безостого (*Bromopsis inermis*). Луки заповідника мають добре помітний відбиток недавнього випасання та витоптування, які

призводили до ксеризації короткозаплавних умов дна основних балок. Тому в складі ценозів значна роль належить бур'янам та різнотравним компонентам, серед яких деревій благородний (*Achillea nobilis*), волошка розлога (*Centaurea diffusa*), бромус розчепирений (*Bromus squarrosus*), шандра рання (*Marrubium praecox*), воловик високий (*Anchusa procera*), кропива дводомна (*Urtica dioica*) та багато інших. На багатьох ділянках дна балок домінують болиголов плямистий (*Conium maculatum*), будяки акантовидний (*Carduus acanthoides*) та гачкуватий (*C. uncinatus*), гринделія розчепірена (*Grindelia squarrosa*).

Водна та прибережно-водна рослинність у заповіднику фрагментарно формується по тальвегах балок, що іноді віддамовані від сусідніх ділянок. Найчастіше вона представлена угрупованнями з домінуванням очерету південного (*Phragmites australis*) та рогузу широколистоного (*Typha latifolia*). З видів-асектаторів тут типово трапляються частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), бульбокомиш компактний (*Bolboschoenus maritimus* var. *compactus*), осоки шершава (*Carex hirta*) та побережна (*C. riparia*), зніт шорсткий (*Epilobium hirsutum*), ситник пониклий (*Juncus inflexus*) тощо. Водні дзеркала окремих водойм зайняті угрупованнями рдесників кучерявого (*Potamogeton crispus*) та плаваючого (*P. natans*). За відсутністю сталих водотоків цей тип рослинності має ефемерний характер, що насамперед залежить від рясності опадів, рівня ґрунтових вод тощо.

До Зеленої книги України занесені 7 виявлених в заповіднику рослинних формацій (Зелена ..., 2009):

угруповання формації дрока скіфського (*Genisteta scythicae*) – рідко на степових (вапнякових) схилах балки Прусакова;

угруповання формації карагани скіфської (*Caraganeta scythicae*) – рідко на сильнозбійних, еродованих схилах балок Прусакова і Орлова з щербистими чорноземами;

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*) – типово на плакорних ділянках та степових схилах балок Прусакова, Роза, Орлова;

угруповання формації ковили вузьколистої (*Stipeta tirsae*) спорадично окремими латками на крутих (20-30°) схилах північної експозиції балки Прусакова на змитих звичайних чорноземах;

угруповання формації ковили української (*Stipeta ucrainicae*) – звичайно на степових схилах балок Орлова і Роза різної крутизни, переважно південної та східної експозицій, подекуди – на терасових обривах цих схилів та в середній частині довгих виположених схилів балки Прусакова;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – типово на степових цілинних плакорних ділянках, пологих та крутих

схилах балок (Прусакова, Роза, Орлова) різної експозиції, в тому числі з еродованими щербистими ґрунтами;

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) – спорадично, у вигляді видовжених смуг, що приурочені до крутих щербистих і вапнякових балок Орлова і Прусакова.

Флора “Еланецького степу” налічує 615 видів судинних рослин, серед яких 49 созофітів (Воронова, 2005-2007). Серед них такі вузькоареальні види, як астрагал білуватий (*Astragalus albidus* Waldst. et Kit.), астрагал український (*Astragalus ucrainicus* M. Pop. et Klokov), дрік скіфський (*Genista scythica* Pacz.), громовик довгощетинковий (*Onosma macrochaetum* Klokov), зіновать гранітна (*Chamaecytisus graniticus* (Rehmann) Rothm.), кипець короткий (*Koeleria brevis* Steven), ліщиця пагорбова (*Gypsophila collina* Steven ex Ser.), льон лінійнолистий (*Linum linearifolium* (Lindem.) Jav.), юринея короткоголова (*Jurinea brachycephala* Klokov), пустельниця головчата (*Eremogone cephalotes* (M.Bieb.) Fenzl), тюльпан бузький (*Tulipa hypanica* Klokov et Zoz), шоломниця весняна (*Scutellaria verna* Besser) тощо. Більшість цих видів пов’язані зі степовими угрупованнями та кам’янистими відслоненнями.

Кількість видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України – 25, до Червоного списку МСОП – 7, до Європейського червоного списку – 8. Види з Додатку I Бернської конвенції не відмічені.

- Астрагал одеський (*Astragalus odessanus* Besser) – причорноморський ендемічний вид, зрідка трапляється на вапнякових схилах балок Орлова, Прусакова та Роза. ЧКУ.

- Астрагал понтійський (*Astragalus ponticus* Pall.) – зрідка трапляється на сухих, еродованих схилах балок Орлова та Прусакова. ЧКУ.

- Астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.) – дуже рідко трапляється на степових схилах балки Орлова. ЧКУ, ЄЧС, МСОП.

- Брандушка різнобарвна (*Bulbocodium versicolor* (Ker-Gawl.) Spreng.) – зрідка відмічений на території заповідника, зокрема росте на схилах балки Прусакова. ЧКУ.

- Гвоздика ланцетна (*Dianthus lanceolatus* Steven ex Rchb.) – зрідка трапляється у петрофітно-степових фітоценозах балки Орлова. МСОП, ЄЧС.

- Горіцвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – спорадично росте на степових схилах балок заповідника. ЧКУ.

- Горіцвіт волзький (*Adonis wolgensis* Steven) – популяції виду трапляються у балках Прусакова і Орлова, рідше, ніж горіцвіт весняний. ЧКУ.

- Дрік скіфський (*Genista scythica* Pacz.) – спорадично трапляється на вапнякових (щербнистих) відслоненнях балок Орлова, Роза і Прусакова. ЧКУ.
- Залізник гібридний (*Phlomis hybrida* Zelen.) – зрідка трапляється по днищу та схилах балки Орлова. ЄЧС.
- Зіновать гранітна (*Chamaecytisus graniticus* (Rehmann) Rothm.) – західнопричорноморський петрофітний ендемічний вид, спорадично трапляється на вапнякових відслоненнях балок Прусакова і Орлова, де іноді формує фрагменти угруповань. ЧКУ, ЄЧС, МСОП.
- Карагана скіфська (*Caragana scythica* (Kom.) Pojark.) – зрідка трапляється на степових схилах балок Орлова і Прусакова, формує фрагменти угруповань. ЧКУ, ЄЧС.
- Катран татарський (*Crambe tataria* Sebeok) – трапляється невеликими групами на степових схилах балки Орлова. ЧКУ.
- Ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – на степових ділянках заповідника, де нерідко формує угруповання. ЧКУ.
- Ковила вузьколиста (*Stipa tirsia* Steven) – угруповання виду спорадично відмічені на чорноземних та вапнякових схилах балки Прусакова. ЧКУ.
- Ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K.Koch) – спорадично росте на вапнякових відслоненнях балок Орлова і Прусакова, де формує угруповання. ЧКУ.
- Ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – на території заповідника часто трапляється на плакорних ділянках степу та схилах балок, часто домінує. ЧКУ.
- Ковила українська (*Stipa ucrainica* P. Smirn.) – на території заповідника зустрічається часто: балки Орлова, Прусакова, формує угруповання, приурочені до ділянок плакору та схилів з чорноземними ґрунтами. ЧКУ.
- Ковила шорстка (*S. asperella* Klokov et Ossycznjuk) – зрідка трапляється в петрофітних угрупованнях балок Орлова та Прусакова. ЧКУ.
- Льонок Біберштейна (*Linaria biebersteinii* Besser) – зрідка трапляється на схилах балки Орлова та перелогах. МСОП.
- Перлівка золотолускова (*Melica chrysolepis* Klokov) – спорадично відмічений на вапнякових (щербнистих) схилах балок Прусакова і Орлова. ЄЧС.
- Підмаренник волинський (*Gallium volhynicum* Pobed.) – спорадично трапляється на вапнякових відслоненнях балок Орлова та Роза. ЄЧС.

- Півники понтичні (*Iris pontica* Zapal.) – зрідка трапляється на степових схилах балок Орлова, Прусакова та Роза. ЧКУ.
- Пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski) – зрідка трапляється на ділянках плакору і кам'янисто-щербнистих схилах балок Роза та Орлова. ЧКУ, ЄЧС, МСОП.
- Пустельниця головчата (*Eremogone cephalotes* (M.Bieb.) Fenzl) – західнопричорноморський ендемічний степовий вид, зрідка трапляється на ділянках степових схилів балок Прусакова і Орлова. ЧКУ, МСОП.
- Пустельниця тверда (*Eremogone rigida* (M. Bieb.)Fenzl) – спорадично трапляється на кам'янисто-щербнистих схилах балок Орлова, Прусакова та Роза. МСОП.
- Рястка Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers.) – трапляється спорадично на узліссях, у чагарникових заростях балки Прусакова. ЧКУ.
- Сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) – спорадично відмічений на степових схилах балок Прусакова та Орлова. ЧКУ.
- Тюльпан бузький (*Tulipa hypanica* Klokov et Zoz) – західно-причорноморський ендемічний вид, пов'язаний з петрофітними ценозами рр. Тілігулу, Південного Бугу, Інгулу, часто трапляється на вапнякових схилах балок Орлова і Прусакова з переважанням у травостой *Festuca valesiaca*, *Botryochloa ischaemum*. ЧКУ.
- Тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii* Regel) – дуже рідко трапляється на схилах балки Прусакова. ЧКУ.
- Шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adams) – зрідка трапляється для степових схилів балки Прусакова. ЧКУ.
- Шоломниця весняна (*Scutellaria verna* Besser) – середньопридністровсько-північнопричорноморський ендемічний вид, спорадично трапляється на виходах вапняків балок Орлова і Прусакова. ЧКУ.

Крім того, низка видів з території заповідника охороняється на регіональному рівні – включені до Червоного списку Миколаївської області: анемонка лісова (*Anemonoides sylvestris* (L.) Galasso, Banfi et Soldano, як *Anemone sylvestris* L.), астрагал ріжковий (*Astragalus corniculatus* M.Bieb., як *Astragalus abruptus* Krytska), беллевалія сарматська (*Bellevalia sarmatica* (Goergi) Woronow), валеріана погононосна (*Valeriana stolonifera* Czern.), веронічник чорноморський (*Pseudolysimachion euxinum* (Turrill) Holub., як *Veronica gryniiana* Klokov), кермек широколистий (*Limonium platyphyllum* Linch.), кучерявець багатостеблій (*Trinia multicaulis* (Poir.) Schischk.), лециця пагорбова (*Gypsophila collina* Steven ex Ser.), льон лінійнолистий

(*Linum linearifolium* (Lindem.) Jav.), льонок довгохвостий (*Linaria macroura* (M.Bieb.) Chav.), ломиніс цілолистяний (*Clematis integrifolia* L.), мигдаль низький (*Amygdalus nana* L.), півники солелюбні (*Iris halophyla* Pall.), рожа бліда (*Alcea pallida* (Waldst. et Kit. ex Willd.) Waldst. et Kit.), смілка приземкувата (*Silene supina* M.Bieb.).

До складу мохоподібних заповідника та його околиць входять 46 видів з 28 родів та 17 родин (Бойко, 2009). З них 43 види належать до відділу *Bryophyta* і лише три види представляють відділ *Marchantiophyta*. З рідкісних видів в околицях заповідника на засоленому ґрунті знайдено мох *Physcomitrium arenicola* Lazar. (Бойко, 2009), включений до Червоної книги європейських бріофітів (Red ..., 1995).

Ліхенобіота заповідника включає 166 види лишайників та ліхенофільних грибів, що належать до 66 родів, 23 родин, 8 порядків та групи *Anamorphic fungi* (Бойко Т.О 2008 а,б, 2009 а,б). У заповіднику виявлено ряд рідкісних видів: епігейний лишайник *Toninia physaroides* (Opis) Zahlbr. та епілітний *Caloplaca erodens* Tretiach, Pinna et Grube, а також ліхенофільні гриби – *Intralichen baccisporus* D.Hawsksw. et M.S.Cole, *Stigmatidium glebarum* (Arnold) Hafellner та *Zwackhiomyces calcaria* (Flagey) Hafelner et Nik. Hoffman (Бойко Т.О 2008 а,б, 2009 а,б). Ці види вперше наводяться для України. На петрофітностепових схилах заповідника трапляється занесений до Червоної книги України лишайник лептогій Шредера (*Leptogium schraderi* (Ach.) Nyl.), а також рідкісні епігейний вид *Caloplaca raesaeneni* Breck.

У заповіднику виявлено один вид грибів з Червоної книги України: зморшок степовий (*Morchella steppicola* Zerova), який трапляється на степових ділянках балок Прусакова і Орлова.

Для заповідника у 1998 р. розроблено зонування, у якому площа зони регульованої заповідності становить 1542 га, зона абсолютно-заповідного режиму – 85 га, а площа господарської зони – 42 га. Площа охоронної зони, створеної навколо заповідника, становить 3610 га (Проект..., 1998).

ПЗ “Єланецький степ” – єдиний степовий заповідник на Правобережжі України. Перспективним є розширення заповідника за рахунок приєднання до нього цілиного масиву Тернівського воєнного полігону у Жовтневому районі (пл. 800 га) та ландшафтного заказника “Михайлівський степ” у Новоодеському районі Миколаївської області (пл. 1500 га). Іншою перспективною для включення в склад заповідника територією є частина Березнегуватської балки між селами Братське та Олександрівка та ділянка степової тераси р. Громокля біля останньої (загалом близько 400 га).

Список літератури

1. Бойко М.Ф. Анований список мохоподібних заповідника “Єланецький степ” та прилеглих територій (Миколаївська область, Україна) // Чорноморськ. бот. журн. – 2009. – 5, № 4. – С. 583-588.

2. Бойко Т.О. Лишайники та ліхенофільні гриби вапнякових відслонень природного заповідника “Єланецький степ” // Чорноморськ. бот. журн. – 2008 а. – 4, № 1. – С. 84-89.

3. Бойко Т.О. Перші відомості про ліхенофільні гриби природного заповідника “Єланецький степ” // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Матеріали міжнародної конференції молодих учених (13-16 серпня 2008 р., Кам'янець-Подільський). – Київ, 2008 б. – С. 41-42.

4. Бойко Т.О. Анований список лишайників та ліхенофільних грибів природного заповідника “Єланецький степ” // Чорноморськ. бот. журн. – 2009 а. – 5, № 3. – С. 448-458.

5. Бойко Т.О. Нові та рідкісні для України лишайники з природного заповідника “Єланецький степ” // Чорноморськ. бот. журн. – 2009 б. – 5, № 2. – С. 241-247.

6. Волкожа О.В. Гордість південного степу Правобережної України державний заповідник “Єланецький степ” // Жива Україна: Екол. бюл. – 1999. – № 7-8. – С. 7-10.

7. Воронова С.М. Особливості фіто- та флорорізноманіття природного заповідника “Єланецький степ” // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Вип. 9: Мат-ли конференції молодих вчених-ботаніків (7-10. 09.2004 р.). – Канів, 2004. – С. 36-37.

8. Воронова С.М., Крицька Л.І., Новосад В.В. Природний заповідник “Єланецький степ” як резерват зникаючої фітобіоти степів Правобережної України // Степові і галофітні екосистеми України. Збірник наукових праць, присвячених 100-річчю до дня народження доктора біологічних наук, професора Гаврила Івановича Білика. – Київ: Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного, 2004. – 12 с.

9. Воронова С.М. Раритетний фітогенотип судинних рослин Єланецько-Інгулецького межиріччя Інгулецького флористичного району в межах Українського кристалічного щита // Актуальні проблеми ботаніки, екології та біотехнології. Матеріали міжнародної конференції молодих учених-ботаніків (27-30 вересня 2006 р., м. Канів). – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – С. 45-46.

10. Воронова С.М. Фітораритети судинних рослин міжнародного та державного природоохоронного статусу у природному заповіднику “Єланецький степ” // Вісник Національного науково-природничого музею України. Серія ботанічна. Частина друга. – 2005-2007. – № 4-5. – С. 298-333.

11. Воронова С.М. Раритетний фітофлорофонд та природно-заповідна мережа Єланецько-Інгульського регіону // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т. 14, вип. 1. – С. 66-70.

12. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – 304 с.

13. Деркач О.М. Ключові ботанічні території Миколаївщини: сучасний стан та проблеми збереження // Теорія і практика заповідної справи в Україні. Зб. наук. праць. – Київ, 2005. – С. 161-168.

14. Деркач О., Тарашук С. Про необхідність створення природного заповідника “Єланецький” // Ойкумена. – 1994. – № 1-2. – С. 112-116.

15. Дубовик О.Н., Клоков М.В., Краснова А.Н. Флористические, историко-географические районы степной и лесостепной Украины // Ботан. журн. – 1975. – 60, №8. – С. 1092-1107.

16. Заповідники і національні парки України / Мінекобезпеки України. – К.: Вища шк., 1999. – 232 с.

17. Коломієць Г.В. Мережа природоохоронних територій Миколаївської області в контексті збереження фітобіоти // Агроєкологічний журн., 2004. – № 3. – С. 13-18.

18. Костильов О.В. Рослинність запроєктованого заповідника “Єланецький” // Укр. ботан. журн. – 1987 а. – 44, № 2. – С. 77-81.

19. Костылев А.В. Еланецкий (заповедник) / Перспективная сеть заповедных объектов Украины. – Киев: Наукова думка, 1987 б. – С. 199-204.

20. Красова О.О., Сметана М.Г. Степова рослинність балки Кобильної // Укр. фітоцен. зб. – Фітосоціоцентр. – Київ, 1999. – Сер. А, вип. 1-2 (12-13). – С. 21-29.

21. Літопис природи ПЗ “Єланецький степ”, 2001 р. – с. Калинівка, 2002 р. – 95 с.

22. Мойсієнко І.І., Соломаха В.А., Драбинюк Г.В., Соломаха Т.Д. Еколого-ценотичні особливості *Scutellaria verna* Besser в умовах природного заповідника “Єланецький степ” // Чорноморський ботанічний журнал. – 2005. – 1, № 2. – С. 83-91.

23. Пачоский И. К. Херсонская флора: Высшие тайнобрачные, голо-семенные, однодольные / И. К. Пачоский. – Херсон, 1914. – Т. 1. – 518 с.

24. Пачоский И. К. Херсонская флора. Т. II. Двудольные / И. К. Пачоский. – Познань: УАМ, 2008. – 505 с.

25. Проект організації території та охорони природних комплексів природного заповідника “Єланецький степ”. – К.: Науковий центр досліджень з проблем заповідної справи, 1998. – 190 с.

26. Ткаченко В.С. Структурні зміни в рослинному покриві “Єланецького степу” за перше десятиліття заповідання // Чорноморський ботанічний журнал. – 2009 а. – 5, № 3. – С. 319-332.

27. Ткаченко В.С. Зміни екотічних характеристик заповідника “Єланецький степ” в першому десятилітті його існування // Чорноморський ботанічний журнал. – 2009 б. – 5, № 4. – С. 475-490.

28.Ткаченко В.С., Острівна Ю.І. Синфітоіндикаційна характеристика вихідного стану природного заповідника “Єланецький степ” // Укр. ботан. журн. – 2006. – 63, № 5. – С. 681-693.

29.Ткаченко В.С., Сиротенко П.О. Вихідний стан рослинності “Єланецького степу” в системі фітоценотичного моніторингу // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 6. – С. 623-629.

30.Таращук С., Деркач О., Сіренко І., Костюшин В. Національна інвентаризація степів України. – Київ: ПФ ІНЕКО НЕЦ України, 1997. – 95 с.

31.Red data book of European bryophytes. – Trondheim: Europ. Comm. For Conserv. of Bryophytes. – 1995. – 291 p.